

אירופה בזירת המפרץ: משותפות כלכלית למעורבות אסטרטגית?

יואל גוז'נסקי

מניעים שונים הביאו את האיחוד האירופי לשאוף לחיזוק מרקם היחסים עם המועצה (הערבית) לשיתוף פעולה במפרץ – הגוש האזורי הכולל את ערב הסעודית, איחוד האמירויות, בחריין, קטר, עומאן וכווית – מאז הקמתה. לצורך כך אף הציג האיחוד האירופי לאורך השנים שורה ארוכה של יוזמות דיפלומטיות וכלי מדיניות. אולם עד כה, למרות הפוטנציאל הגלום בשיפור היחסים בין הצדדים, ההישגים היו מוגבלים ורבות מהיוזמות לא נשאו פרי. הטענה המרכזית במאמר היא שלמרות חשיבותה האסטרטגית של זירת המפרץ, תפקיד של אירופה בה נותר מוגבל בשל שורה של נסיבות ותנאים. בין השאר נמנים הקושי בגיבוש מדיניות חוץ אחידה מצד אירופה ומדינות המפרץ; העדפת ערוצים דו־צדדיים על פני רב־צדדיים בקרב שני הצדדים; ואולי יותר מכול – בשל התפקיד האמריקאי המוביל במפרץ – השונות הערכית והנורמטיבית בין הצדדים והתחממות היחסים ההדרגתית בין כמה ממדינות אירופה לבין איראן, לאחר חתימתה על הסכם הגרעין עם המעצמות ב־2015. המאמר ינתח את ההתפתחות היחסים למן ייסוד המועצה לשיתוף פעולה במפרץ ויתמקד בשלוש הסיבות האחרונות. הוא יעמוד על האינטרסים המשותפים של הצדדים ויעריך את היכולת של האיחוד האירופי, כגוש וכמדינות, להעמיק את המעורבות בזירת המפרץ מעבר לסוגיה הכלכלית, שהיוותה לפחות עד כה את הבסיס ליחסים.

הבסיס הכלכלי־מסחרי

הקמת המועצה לשיתוף פעולה במפרץ ב־1981 יצרה עבור האיחוד האירופי הזדמנות להידוק היחסים עם מדינות המפרץ הערביות. הקמת הארגון הייתה תוצאה ישירה של שיתוף הפעולה הקודם בין מדינות המפרץ הערביות ושל הנסיבות המיוחדות ששררו באותה תקופה בזירת המפרץ – בראשן המהפכה האסלאמית ומלחמת איראן־עיראק. יחד עם זאת, לנגד עיני שש המדינות המייסדות עמד מודל לחיקוי בדמות הקהילה האירופית (EC) ולאחר מכן האיחוד האירופי (EU), שהביאו להגברת האינטגרציה ביבשת, וזאת בניגוד למודלים מקבילים של שיתוף פעולה ערבי, שהצמיחו עד כה

ארגונים אזוריים חלשים ולא מתפקדים. הקמת הגוש הבין-ערבי פתחה אפשרות נוספת לשני הצדדים לחזק את שיתוף הפעולה ביניהם מעבר לרמה הבין-מדינתית ולהעלותה לרמה בין-ארגונית, הגם ששיתוף פעולה זה, כפי שהמאמר מבקש להראות, לא חרג הרבה מעבר לנושאים "רכים".

עד כה, האינטרס האירופי המוביל היה חדירה לשוקי המפרץ וקבלת גישה למשאבי הטבע המצויים בו. זאת למרות שיציבות אזור המזרח התיכון בכללו היא אינטרס אירופי, ולו בשל הקרבה הגיאוגרפית היחסית בין אירופה לאזור המזרח התיכון. ב-1988 חתם האיחוד האירופי עם המועצה לשיתוף פעולה במפרץ על הסכם שיצר את הבסיס החוקי לשותפות, ולראשונה ביקש לצקת תוכן ליחסים בין הצדדים בנושאי השקעות, מסחר, טכנולוגיה ואנרגיה.¹ הדגש הושם על הכלכלה, כאשר האינטרס האירופי העליון היה השגת הבטחה לאספקת נפט סדירה מהמפרץ ובמחירים נוחים. היקף הסחר בין הצדדים צמח בהתאמה בעשור האחרון, וב-2016 הוא היה היקף הסחר הרביעי בגודלו עבור האיחוד האירופי ועמד על 138 מיליארד אירו, כאשר 100 מיליארד מתוכם היו יצוא אירופי למפרץ. שני הצדדים אף הכריזו כי פתחו במאי 2017 בדיאלוג שמטרתו קידום הסחר וההשקעות ביניהם.² אולם, שיתוף הפעולה הכלכלי לא מיצה את עצמו, ככל הנראה בשל הסתייגות מצידן של מדינות המפרץ מהעמקת היחסים הכלליים. כך למשל, למרות ניסיונות מתמשכים לאורך יותר משני עשורים, עד כה לא נחתם הסכם סחר חופשי בין הארגונים, אף על פי שהקברניטים משני הצדדים נראים מחויבים לעניין. בהקשר זה, בביקורה בערב הסעודית ובאיחוד האמירויות

ב-2017 הצהירה קנצלרית גרמניה אנגלה מרקל כי "לאירופה עניין רב בחתימה על הסכם סחר חופשי עם מדינות המפרץ", כי האיחוד האירופי הגיש הצעה חדשה בעניין למדינות המפרץ וכי העניין "מונח לפתחן של האחרונות".³

הסיבה המרכזית לחוסר היכולת להתקדם בערוץ זה הייתה ההעדפה בקרב מדינות המפרץ לחתימת הסכמי סחר חופשי עם ארצות-הברית, ועל בסיס דו-צדדי. וושינגטון גם היא העדיפה לאורך השנים לנהל את יחסי המסחר שלה עם מדינות המפרץ על בסיס זה, והפעילה לחץ על המדינות לשם כך. הראשונה שחתמה על הסכם סחר חופשי עם ארצות-הברית הייתה בחריין ב-2004, ולאחר מכן הלכו בעקבותיה מדינות נוספות מבין שש חברות המועצה לשיתוף פעולה במפרץ.

חשיבותו האסטרטגית של המפרץ

אזור המפרץ חווה בעבר מלחמה ואי-יציבות, אך הטלטלה האזורית ומשבר ההגירה שבא בעקבותיה הם שיצרו באירופה תחושת דחיפות מסוימת בצורך להגביר את המעורבות במפרץ, ואת ההבנה שהמפרץ הוא זירה מרכזית עבור הביטחון והיציבות של אירופה. לעומת הכישלון המדינתי המאפיין במידה לא מועטה את הלבנט והמגרב,

מדינות המפרץ הערביות נותרו יציבות יחסית מבחינה פוליטית וכלכלית.⁴ עניין זה, בנוסף לאקטיביות ואף האסרטיביות שמגלות כמה מהן בניהול סדר היום הערבי – בדגש על ערב הסעודית ואיחוד האמירויות – הפך אותן ליעד פוטנציאלי לשיתוף פעולה מדיני עבור רבות ממדינות אירופה.

ככלל, האינטרסים האירופיים הבסיסיים בזירת המפרץ נותרו ללא שינוי: מעבר להיותן של מדינות המפרץ חיץ ובלם לניסיונות ההתפשטות של איראן במרחב, הן מהוות כיום כאמור את הזירה היציבה המשגשגת, אולי היחידה, במרחב הערבי; ברשותן משאבי אנרגיה עצומים; השווקים במפרץ אטרקטיביים להשקעות אירופיות ושוקי אירופה הם יעד להשקעות מהמפרץ. עבור רבות ממדינות המפרץ אירופה היא מקור עיקרי, אם כי לא בלעדי, להון אנושי מקצועי, יעד חשוב להשקעות, מקור לטכנולוגיה הכרחית ובמקרים מסוימים אף לתמיכה מדינית. פרט לכך שמדינות המפרץ הערביות מהוות עוגן של יציבות פוליטית וכלכלית בתקופה של זעזועים אזוריים, חשיבותן ניכרת גם בכך שבידיהן מנופי השפעה רבים במרחב הערבי.

זאת ועוד, המפרץ הוא שוק אטרקטיבי עבור תעשיית הנשק האירופית, ואחרי ארצות-הברית – אירופה היא ספקית הנשק העיקרית למדינות המפרץ. לשם המחשה, בין השנים 2012–2016 היו חמש מדינות מערב אירופה – בריטניה, צרפת, גרמניה, איטליה וספרד – אחראיות על קרוב לרבע מיצוא הנשק העולמי, שחלק ניכר ממנו מצא דרכו למפרץ. בשנים אלו גם התייצבו שתי מדינות במפרץ, ערב הסעודית ואיחוד האמירויות, במקום השני והשלישי בהתאמה כיבואניות אמצעי לחימה המובילים בעולם.⁵

לצד הגברת שיתוף הפעולה הכלכלי בין הצדדים, קברניטי היבשת הבינו זה מכבר את החשיבות האסטרטגית של זירת המפרץ, ולו בשל המתרחבות הגוברת מול איראן סביב נושא הגרעין. יוזמת 'שותפות אסטרטגית' של האיחוד האירופי משנת 2004 ביקשה להניח את הבסיס להגברת הדיאלוג עם המועצה לשיתוף פעולה במפרץ במגוון רחב של נושאים. האיחוד האירופי הבין גם כי עליו להקצות יותר משאבים לטובת קידום קשריו אלו. לצורך כך פתח הארגון ב־2004 נציגות ראשונה בריאד, בירת ערב הסעודית, שבה יושב שגריר המועצה לשיתוף פעולה במפרץ, וב־2013 נפתחה נציגות שנייה של האיחוד האירופי באבו דאבי שבאיחוד האמירויות. אולם, למרות התפתחויות אלו לא נוצק תוכן רב ברמה הארגונית, ועיקר המאמץ הופנה לרמה הדר־צדדית. בין הסיבות לכך ניתן למנות את חולשתה של המועצה לשיתוף פעולה במפרץ כארגון, העובדה שהמוכירות שלו קטנה, בעלת השפעה לא רבה ותקציבים מועטים, אך יותר מכול היו אלו אינטרסים סותרים בתוך המועצה לשיתוף פעולה במפרץ, וההסכמה המועטה בין מדינות המפרץ עצמן ובין האיחוד האירופי למועצה לשיתוף פעולה במפרץ באשר למדיניות וליעדים האזוריים שאותם יש לאמץ.

נוכח האתגרים שזימנה הטלטלה האזורית מ-2011, ניתן להבחין בניסיונות גוברים של מספר שחקניות אירופיות (הכוונה בהקשר זה היא במיוחד לצרפת, לגרמניה ולבריטניה), וכן של האיחוד האירופי עצמו לתעל מאמצים מדיניים וביטחוניים לזירת המזרח התיכון בכלל, ולמפרץ בפרט. עדות אחת לכך ניתן לראות בהגברת נוכחות הצבאית של מדינות אירופיות במפרץ – חלקה עוד לפני פרוץ הטלטלה האזורית – כפי שבאה בין היתר לידי ביטוי בהקמת הבסיס הצבאי הצרפתי באיחוד האמירויות ב-2009 ובפתיחת בסיס הצי הבריטי בבחריין ב-2016, בהגברת יצוא אמצעי הלחימה לאזור, וכן בהדרכה ובאימון של כוחות הביטחון במפרץ.⁶

חסמים בפני שיתוף פעולה

החסמים העומדים בפני חיזוק שיתוף הפעולה בין הצדדים יונקים במידה רבה מהערכים ומהנורמות היסודיות שבהן מחזיק האיחוד האירופי והמדינות החברות בו, השונים מאלו הקיימים במפרץ. העובדה שמדובר בשני גושים מובחנים ושונים גם מבחינת סוגי המשטר – דמוקרטי מול אוטוריטרי, נציגים נבחרים מול בתי מלוכה – לא סייעה לצדדים להדק את היחסים ביניהם, במיוחד בשנים הראשונות שלאחר הטלטלה האזורית, עת הייתה תקווה באירופה כי רוח הדמוקרטיה הנושבת במזרח התיכון תביא להגברת השתתפות האזרחים בפוליטיקה. האיחוד האירופי נותר מחויב לקידום חופש פוליטי, בעוד מנהיגי מדינות המפרץ לא רק שלא פעלו עד אז ברוח זו במדינותיהם, אלא אף פעלו לעיתים לחיזוק משטרים אוטוריטריים במרחב, וכמה מהם אף העניקו תמיכה לארגונים אסלאמיים קיצוניים.

מנהיגי מדינות המפרץ אינם מרוצים מהביקורת המערבית בנושאי זכויות אדם ודמוקרטיזציה. ההעדפה האירופית הברורה היא לכיוון של רפורמות מדיניות וזכויות אדם, בדגש על זכויות מיעוטים ונשים. אולם לאירופה, הן כגוש והן כמדינות יחידות, אין מנופי לחץ יעילים כלפי מדינות המועצה לשיתוף פעולה במפרץ בהקשר זה. הסיבות לכך קשורות בעיקרן לכך שהמשטרים במפרץ עשירים ופרו-אמריקאיים ביסודם. לכן, הצעת סיוע חוץ אירופי כדרך "לשכנע" את בתי המלוכה לפתוח ולו במעט את המערכת הפוליטית אינה כלי יעיל בדרך כלל. יחד עם זאת ועל אף האוריינטציה האמריקאית המובהקת של המשטרים הערביים במפרץ, הם מעוניינים לגוון את מקורות התמיכה בהם ולחזק את קשריהם המדיניים ואף הביטחוניים עם גורמים נוספים, לצד ארצות-הברית. כבר עתה, מדינות אירופיות לא מעטות הן כאמור ספקיות של אמצעי לחימה שונים למדינות המפרץ, גם אם בשנים האחרונות גוברת הביקורת האירופית באשר לאופן השימוש של כמה מהמשטרים במפרץ באמצעי הלחימה שברשותם.

במקרים מסוימים האיחוד האירופי לא הסתפק בביקורת. מאז החלה המערכה הצבאית בתימן במארכס 2015 הואשמה ערב הסעודית לא אחת על ידי מחוקקים וכלי

תקשורת אירופיים בהפרת החוק הבינלאומי ובכך שהמבצע הצבאי בהובלתה – הכולל שימוש באמצעי לחימה מתוצרת אירופית – מביא לפגיעה נרחבת ולא מוצדקת באזרחים חפים מפשע. בפברואר 2016 קיבל הפרלמנט האירופי ברוב גדול החלטה על אמברגו נשק נגד ערב הסעודית בשל "האסון ההומניטרי" שהביאה המעורבות הצבאית שלה בתימן.⁷ החלטת הפרלמנט האירופי הגבירה את הלחץ הדיפלומטי-ציבורי על הממלכה, אך היא לא נשאה משמעות מעשית, ולו בשל העובדה שמדינות האיחוד אינן מחויבות לפעול לפיה. יתרה מכך, הגישה האסרטיבית ולעיתים אף המתעמתת שאימצו כמה ממנהיגי המפרץ, בראש ובראשונה מנהיגי ערב הסעודית ואיחוד האמירויות, כבר הביאה למתיחות ביניהם לבין חלק ממדינות האיחוד האירופי. במקרה של הראשונה אף נטען כי מדיניותו של מחמד בן סלמן, יורש העצר הסעודי והאיש החזק בממלכה, עוררה חשש גם בקרב בגופי מודיעין אירופיים בשל הסיכונים שהיא טומנת בחובה, בין השאר ליציבות הממלכה, בעיקר לנוכח הסטייה מהמדיניות הסעודית המאופקת והזהירה לאורך השנים.⁸

אירופה לא השכילה עד כה למלא תפקיד מרכזי יותר בסדר היום של מדינות המפרץ, למשל, באמצעות ניסיונות למעורבות דיפלומטית אקטיבית יותר. בהקשר זה ניתן לציין את המשבר הנוכחי בין קטר לבין כמה משכנותיה, בראשן ערב הסעודית ואיחוד האמירויות, ומאמצים שבהם היה לכמה ממנהיגי המדינות ופקידי האיחוד עצמם תפקיד שולי. מאז החל המשבר ביוני 2017 הקפידו מנהיגי אירופה לשמור על נייטרליות ולא לתמוך באף צד, תוך שהם מביעים תמיכה במאמצי התיווך הפנימיים במועצה לשיתוף פעולה במפרץ. לאירופה אינטרס ברור למלא תפקיד אקטיבי יותר במשבר, ולו בשל האינטרס שלהם לצמצם את השלכותיו האפשריות מעבר לזירת המפרץ, למשל לצפון אפריקה, וכן את השלכותיו הכלכליות, בדגש על שוקי הנפט והגז. התחממות היחסים בין האיחוד האירופי וכמה ממדינות היבשת לבין איראן החל ב־2015 היא חסם מרכזי בפני הידוק היחסים בין האיחוד והמועצה בעת הזו. שובה של איראן לחיק הקהילה הבינלאומית הוא לצנינים בעיני המשטרים במפרץ, אשר רואים באיראן את האיום המרכזי עליהם. עניין זה הוא מקור למתח ומשפיע באופן שלילי על היכולת להביא לשיפור היחסים בין מדינות המפרץ למדינות באירופה. זאת כאשר מתחילת יישום הסכם הגרעין בין איראן למעצמות והסרת חלק מהסנקציות האירופיות שהוטלו על איראן (יש עדיין סנקציות כאלה בשל מצב זכויות האדם באיראן ורדיפת המיעוטים בתחומה) ניכרת תנופה במגעים ובהסכמים הנחתמים בינה לבין כמה ממדינות אירופה.

במסגרת זו, משלחות סחר אירופיות רבות עושות דרכן לאיראן, וחלק מהמגעים כבר הבשילו לעסקאות כלכליות שתורמות בהדרגה לשיפור המדדים הכלכליים באיראן. נתונים רשמיים מטעם האיחוד האירופי מצביעים על כך שב־2016 בלבד זינק היבוא

האירופי מאיראן ב־345 אחוזים (בעיקר נפט ומוצריו), ואילו היצוא האירופי לאיראן צמח ב־28 אחוזים.⁹ שר החוץ הגרמני זיגמר גבריאלי אף הזהיר כי מדיניותה של ארצות־הברית כלפי איראן "עלולה לדחוף את האיחוד האירופי קרוב יותר לרוסיה ולסין בכל הנוגע לאיראן".¹⁰ עמדתה של גרמניה כרוכה היטב באינטרסים כלכליים רחבי היקף. חברות גרמניות הודיעו על כוונתן להשקיע כ־12 מיליארד דולר בפרויקטים של תשתית ונפט באיראן. על פי נתונים שפרסמה מחלקת המחקר של לשכת המסחר האיראנית, היקף הסחר עם מדינות האיחוד הוכפל בשבעת החודשים הראשונים של 2017 והוא עומד על 13 מיליארד אירו.¹¹

מדינות המפרץ מעוניינות בהגברת הנוכחות הביטחונית מטעמו של האיחוד האירופי ומטעמן של המעצמות האירופיות במפרץ, כדרך להתמודד עם האיום שהן צופות מכיוונה של איראן. אי־היציבות מסביבן גוברת מאז פרוץ הטלטלה האזורית. בראייתן, איראן מנצלת מצב זה כדי להעצים את השפעתה במרחב הערבי. האיחוד האירופי כארגון וכמה מהמדינות החברות בו יכולים להעמיק את מעורבותם המדינית במפרץ גם על ידי השתתפות פעילה יותר בניסיונות תיווך לפתרון כמה מהמשברים במפרץ.

Quo Vadis – לאן מועדות פניך, אירופה?

עם פרישתה הצפויה של בריטניה מן האיחוד האירופי, יכולתו של הארגון להמשיך להשפיע – שגם כך היא מוגבלת יחסית – צפויה להיחלש עוד יותר. מעבר להעדפת ערוצים דו־צדדיים על פני רב־צדדיים, קושי בשני הצדדים בעיצוב מדינות חוץ אחידה ודגש כלכלי מובהק, מדינות המפרץ מבינות כי בעת הנוכחית אין תחליף לנוכחות הצבאית האמריקאית במפרץ כבלם מפני ההתפשטות האיראנית. אולם, הן אינן מעוניינות למצוא עצמן בעתיד במצב של תלות מוחלטת בארצות־הברית, בשל הספקות באשר להמשך מחויבותה לביטחון לאורך זמן.

מדינות המפרץ הן ביסודן מדינות עשירות מאוד אך פגיעות מאוד, אוכלוסייתן קטנה, צבאותיהן קטנים ובלתי מיומנים, וזאת על אף ההשקעה העצומה בביטחון. לפיכך נדרשת להן ערבות ביטחונית חיצונית. אירופה אינה יכולה ואינה מעוניינת בעת הנוכחית לתפוס את מקומה של ארצות־הברית כערבה הביטחונית־אסטרטגית לשלום וליציבות במפרץ, עם כל הנטל הכרוך בכך. היקף הנוכחות הצבאית ויכולת הקרנת העוצמה של ארצות־הברית, לצד איכות מערכות הלחימה שלה ועומק היחסים הצבאיים והמדיניים עם מדינות המפרץ הם מעבר לכושר התחרות האירופי, לפחות בטווח הקצר והבינוני.

הן באירופה והן במפרץ קיימת הכרה במגבלות המובנות של הקשרים ביניהם, ועם זאת יש רצון להעמיקם, לפחות כפי שנראה בפומבי. המפרץ עודנו מקור אנרגיה ושוק כלכלי חשוב לאירופה – הן כיעד לאמצעי לחימה אירופיים, ולאחרונה כיעד

מרכזי למכירה של טכנולוגיית גרעין אזרחי. יחד עם זאת מתחדדת ההבנה בבריטל ובבירות אירופה כי זירת המפרץ חיונית גם ליציבות במזרח התיכון ככלל ובצפון אפריקה בפרט, בשל ההשפעה של מדינות המפרץ על יציבות משטרים ערביים שונים בלבנט ובמגרב. לכן, חיזוק הדיאלוג עם בתי המלוכה במפרץ בהקשר זה עשוי להועיל לקידום האינטרסים האירופיים.

גם אם אירופה אינה יכולה בעת הנוכחית להעניק ביטחון למשטרים במפרץ, היא יכולה לשמש משענת מדינית במידת־מה. בסופו של דבר, גם רכישות הנשק המסיביות על ידי מדינות המפרץ נועדו בראש ובראשונה לצרכים מדיניים ולהידוק הקשרים עם מעצמות בינלאומיות המחויבות לביטחון. למרות שמדינות המפרץ שמות בשנים האחרונות דגש על השווקים המתעוררים באסיה כיעד ראשון במעלה ליצוא נפט וגז, אירופה עדיין זקוקה לנפט ולגז מהמפרץ כדי לגוון את תמהיל האנרגיה שלה, ולהפחית את מנופי הלחץ עליה מצד שחקנים שונים כמו רוסיה. מדינות המפרץ יכולות לנצל זאת כדי להגדיל את הדיווידנדים המדיניים שהן מקבלות מאירופה, למשל בסוגיה החיונית ביותר עבורן – איראן.

לאיחוד האירופי כארגון ולמדינות אירופה עצמן נותר עדיין תפקיד במפרץ, הכולל את הפחתת המתיחות בין מדינות המפרץ לבין עצמן ובין איראן לערב הסעודית. לאירופה יש גם יכולת למלא תפקיד בעיראק, ולו כדי לבלום את ההשפעה האיראנית בה, ואינטרס להגביר את שיתוף הפעולה עם מדינות המפרץ בצפון אפריקה אך גם ביבשת עצמה – לאור תפקידן של מדינות המפרץ בתמיכה במוסדות אסלאמיים, שלעיתים מהווים כר לעידוד קיצוניות וטרור. למרות המודעות לחשיבותה של זירת המפרץ, העדיפות האירופית מוענקת מטבע הדברים למעגל המדינות הערביות הקרובות אליה. עובדה זו וכן היתרון האסטרטגי האמריקאי המובהק במפרץ גורמים לכך שתפקידו של האיחוד האירופי במפרץ ימשיך להיות שולי בעתיד הנראה לעין.

הערות

- 1 להסכם המקורי במלואו ראו: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113482.pdf
- 2 European Commission, Trade: The Gulf Region <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/regions/gulf-region/>
- 3 “Merkel sees EU, Gulf states making progress on free trade deal,” Reuters, May 1, 2017, <https://www.reuters.com/article/us-eu-trade-gulf-merkel-idUSKBN17X1QY>
- 4 יואל גוז'נסקי, **בין חוסן למהפכה: יציבות המשטרים המלוכניים במפרץ**, מזכר 162, המכון למחקרי ביטחון לאומי, דצמבר 2016, עמ' 7-13.
- 5 “Trends in International Arms Transfer 2016,” *Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI)*, February 2017, <https://www.sipri.org/sites/default/files/Trends-in-international-arms-transfers-2016.pdf>
- 6 Patrick Christys, “Huge British military base to open in Middle East to fight ISIS and protect

- oil routes,” *Daily Express*, October 29, 2016, <https://www.express.co.uk/news/uk/726504/British-military-Navy-Middle-East-terror-Bahrain-Michael-Fallon>
- Jennifer Rankin, “EU parliament votes for embargo on arms sales to Saudi Arabia,” *The Guardian*, February 25, 2016, <https://www.theguardian.com/world/2016/feb/25/eu-parliament-votes-for-embargo-on-arms-sales-to-saudi-arabia> 7
- “German spy agency warns of Saudi shift to ‘impulsive’ policies,” Reuters, December 2, 2015, <https://www.reuters.com/article/us-saudi-germany-warning/german-spy-agency-warns-of-saudi-shift-to-impulsive-policies-idUSKBN0TL1O020151202> 8
- European Commission, Trade, Iran: <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/iran/> 9
- “Trump’s Iran move increases danger of war, says Sigmar Gabriel,” Politico, October 14, 2017, <https://www.politico.eu/article/sigmar-gabriel-donald-trump-iran-deal-move/> 10
- צבי בראל, “הסכם הגרעין: באיראן מחכים לנעל השנייה שתיפול בקונגרס”, *הארץ*, 3 בנובמבר 2017, <https://www.haaretz.co.il/news/world/middle-east/.premium-1.4567010> 11